

Andor Csaba

Kiket bűjtatott Madách Imre?

In memoriam Francisci Johannis Pál

Madách Imre letartóztatásának okaként az életrajzírók általában Kossuth titkárának *Rákóczy János*nak a bűjtatását szokták megemlíteni. Bár előzményként a fegyverrejtegetés, s olykor más személyek bűjtatása is szóba kerül, feltételesen pedig a gerillamozgalomban való esetleges részvétel, az életrajzírók általában úgy vélik, hogy – jóllehet Madáchot már jóval a letartóztatása előtt megfigyelték – a letartóztatás közvetlen oka mégis *Hoitsy Miksa* feljelentése volt. Neki azonban csakis Rákóczy bűjtatásáról volt tudomása.

A letartóztatás előzményének és körülményeinek több részlete is tisztázatlan. Az alábbiakban mindazonáltal csak egy kérdéskörrel lesz szó: kiket bűjtatott a fegyverletétel után Madách?

Gracza Antal és Záhony István

Az utóbbi évek két Madách nagymonográfíájának a névmutatójában megtaláljuk a honti gerillavezérek: *Gracza Antal* és *Záhony István* nevét. Előbb *Leblancné Kelemen Mária* hivatkozott arra a hagyományra, amely szerint Madách Imre, közvetlenül a fegyverletétel után menedéket adott volna nekik.¹ Utóbb *Radó György* életrajzi krónikájába is bekerült az adat.² Ha a hivatkozások nyomán elindulunk időben visszafelé, akkor első lépésben *Belitzky János*ig ju-

tunk,³ aki azonban maga is elismeri, hogy e téren még nem kezdődött meg az érdemi kutatás, s egyedüli forrásként a Mikszáth kritikai kiadás utószavát jelöli meg.⁴ Az utószóíró (amennyire ez a kiadványból megállapítható, *Király István*) időben még nagyobb ugorva, *Brankovics György* könyvére hivatkozik.⁵

Az eset megértéséhez nem árt tudnunk, hogy *Mikszáth Kálmán* A mi hőseink címmel elbeszélést írt Gracza Antalról és Záhony Istvánról, s "természetesen" sikerült vérgis sértenie az érintettek családtagjait.

Mikszáth Kálmán azonban valószínűleg nem tudott róla, hogy Graczaék Madách Imrénél kerestek volna menedéket; nemcsak az elbeszélés nem utal erre. Érdekes, hogy *Har-sányi Zsoltnak* Madáchról írt regényében sem szerepel ez a regényes részlet, jöllehet a Mikszáth család több tagjával jó viszonyban volt, s kapott is tőlük értékes információkat.⁶

Azok a közlések, adatok tehát, amelyek Graczával kapcsolatban megjelentek, több mint száz évvel ezelőtt publikált munkákra vezethetők vissza, közelebről két, egymástól függetlennek látszó könyvre. Az egyik Brankovics György már említett munkája, a másik egy valamelyest korábban megjelent (de Brankovics által fel nem használt) honti adattár, *Pongrácz Lajos* könyve.⁷

Brankovics a Hont megyei Sülyki pusztát jelölte meg Gracza Antal születési helyeként. Ami azonban a születési dátumot illeti, azt sajnos nem tudjuk meg; a könyv egy utalása szerint (17. oldal) a forradalom kezdetén még csak 21 éves lett volna Gracza. Ha így volt, akkor tévedett, *Gracza György*, aki 1823-ra tette születési évét. Apjának, *Gracza Jánosnak* a harmadik gyermeke: két fiú, sorrendben: Lajos és Kálmán előzte meg őt, majd egy öccse, László, s végül egy húga, Anna született. Gracza Antal a selmecbányai líceumban tanult, s ott ismerkedett meg Záhony Istvánnal, aki utóbb a közeli Dacsólámon lett kántortanító. Gracza a bozóki járás szolgabírája lett, majd valamikor a szabadságharc vége felé elhatározta, hogy gerilla lesz. Elment Dacsólámra, hogy barátjától elbúcsúzzon. "Tervem vakmerő, eszeveszett! a bosszuló angyal szerepét veszem át. Réme

akarok lenni nemzetem minden ellenségének. Egy lovas guerilla-csapatot szervezek a saját költségemen. A kormány engedelmében van."⁸ A búcsúból azonban nem lett semmi: Záhony István követte barátját, s többé nem is váltak el. Az idézett részből érdemes kiragadnunk az utolsó mondatot: vajon miféle engedéllyel rendelkezhetett Gracza?

Erre nézve érdekes adalékkal szolgál Pongrácz Lajos. Az általa idézett jegyzőkönyv szerint (1848/1562. június 18.): "A katonaság részére ujonczokat toborzás útján szerezni Gyürky Antal és Gracza Antal megbizottak."⁹ Ehhez nem árt tudnunk, hogy 1848-ban Gracza Antal Hont vármegye albiztosa (a főbiztos: *Bory Károly*). Gracza Antalt tehát valóban megbízta Hont vármegye újonczok toborzásával. Ez azonban még 1848-ban történt! Igaz, az 1849-es jegyzőkönyv szerint döntés születik (1849/162., az időpont sajnos nem ismert): "Kétszáz főből álló Guerilla védcsapatnak kiállítására iránt",¹⁰ itt azonban nem említ nevet a jegyzőkönyv.

Pongrácz Lajos még két érdekes adalékot közöl könyvének első füzetében Graczával kapcsolatban: "Gracza Antal biztosi confrontatióra megjelenni büntetés alatt köteleztetik" (1849/72.), valamint: "Gracza Antal vagyona összeírását tárgyazo rendelet. – Személyes leírása mellett szoroson nyomoztasson és elfogattasson" (1849/475., 493).¹¹ A második füzetben Pongrácz Lajos részint kiegészíti az első füzetben közölt adatokat (1849/310.): "...Gracza Antal vagyonához tartozó 398 frt, három lószerszám s fegyver-

rel együtt az öt üldöző Hurbán-féle sereg egyik csapata által Sülykén elkoboztatván, Zólyomba az itteni sereg parancsnoka báró Levatorszky őrnagy urhoz átszállított.”¹² részint pontosítja azokat (1849/493.): „A.S. ker. főbiztos Gracza Antal megszökött guerrilla főnököt és *Bory Lajost* személyleírásuk nyomán meggyeszerzte kerestetni, esetleg rögtön elfogatni és B.-Gyarmatra biztos őrizet mellett kísértetni rendeli.”¹³ Ez utóbbi rendelet mellett dátum is szerepel: 1849. dec. 3. (Graczat, mint látni fogjuk, dec. elsejéről másodikára virradó éjszaka meggyilkolták!) Természetesen *Gyürky Antal* is tud Gracza gerillatevékenységéről, de semmi érdemít nem közöl vele kapcsolatban.¹⁴

Brankovics könyvében több akciót is leír, amelyekben Gracza és Záhony résztvettek, ezek közül a legfontosabb az aug. 1-i losonci támadás. A gerillák megtámadják az oroszokat; az első halott egy orosz tiszt, aki gyanútlanul étkezik, miközben a halálos lövés éri őt. Ezt több különböző forrás is ugyanígy írja le, bár sehol sem szerepel a halott neve. Tettes azonban érdekes módon több is van. Az egyik (Brankovics könyve szerint): Gracza Antal. A másik (*Balogh Károlynak*, Madách Imre unokaöccsének emlékirata szerint): *Bory Miklós*, a Madách család sztrégovai tisztartójának, *Bory Istvánnak* a fia.¹⁵ Ma már kideríthetetlen, végülis ki adta le az első lövést, és sajnos a halott személyéről sem rendelkezünk megbízható adatokkal.

A gerillák még egyszer hazatérnek, s Komárom felé menekülnének, de vissza kell fordulniuk. Így jutnak el Balassagyarmatra. „Balassagyarmaton az ott lévő osztrák kato-

náknak fel sem tűnt volna a városon végigvágató vértes kapitány s insa, ha egy kém fel nem ismeri Gracza sötét pej paripáját. A helység parancsnoka rögtön kétszáz lovast küldött a menekülők után, de azok gyors paripáikon s kerülő utakon szerencsésen elérték Csesztvét, ahol Madách Imrénél, »Az ember tragédiája« hallhatatlan írójánál biztos menhelyet találtak.

Csesztvéről zsidóknak öltözve jutottak Pestre s innen Kecskemétre...”¹⁶

Ez az egyetlen közlés, amely arra utal, hogy Madách Imrénél is megfordult Gracza Antal és Záhony István. Mielőtt azonban még fontolóra vennénk, honnan ismerhették egymást, fejezzük be a gerillák történetét. Kecskemétről Szegedre indultak, azzal a szándékkal, hogy Törökországban keresnek menedéket. Ám Szeged határában szállásadójuk, más rablógyilkosok közreműködésével dec. 1-ről 2-re virradó éjjel megölte őket.

Vajon honnan ismerhette egymást Gracza Antal és Madách Imre? Először is Csesztve és a Sülyki puszták között nem túl nagy a távolság. Az a Keszihóc (később Dacsókeszi, ma Kosihovec), ahol a sülyki határ található, a Dacsó család ősi lakhelye, talán Madách nagy szerelme, Lujza is ott élt. Másrészt Madách, ha szabad így fogalmaznom, Graczának, pontosabban szólva, Gracza „főnökének” a kollégája: Gracza albiztos Hontban, Madách főbiztos Nógrádban. Ez egyúttal arra is magyarázatot ad, hogy Balassagyarmaton át dél felé haladva miért éppen Csesztvén kerestek menedéket a menekülők. Ha esetleg korábban nem is álltak személyes kapcsolatban, feltételezhetjük, hogy Hont al-

biztosa a testvérmegye főbiztosáról, annak politikai beállítottságáról értesült, s pusztán ennek alapján is feltehető, hogy Balassagyarmaton áthaladva (főképp, ha valóban üldözőbe vették őket) Csesztvére tértek be.

De csaknem bizonyos, hogy ismerték egymást. Legalábbis a környezetükben előforduló nevek "átfedése" olyan jelentős, hogy abból kiindulva azt mondhatjuk: nehezen kerülhették el egymást. Ennek taglalása azonban messzire vezetne. Elégedjünk meg tehát (*Dacsó Lujza* személyének fölemlítése mellett) egyetlen részlettel: gyürki Gyürky Antal, akit Graczával együtt az újoncok toborzásával bíz meg Hont vármegye, elsőfokú unokatestvére Madáchnak: *id. Madách Imre* nővérenek, *Madách Annának* a fia.

Udvardi Péter

1908-ban K.G. monogram alatt tette közzé *Kacziány Géza* Madách és Haynau című írását az Alkotmányban.¹⁷ Abban elbeszélte, hogy Udvardi Péter honvédőrnagyot 1850 első felében Csesztvén bűjtatta Madách Imre.

Kacziány Géza a *Madách Mária, Balogh Károly* és ifj. *Huszár József* meggyilkolásával kapcsolatos eseményekkel indítja írását; nem véletlenül. A Csesztvén bűjtatott Udvardi ugyanis (akiről nem tudunk meg többet, mint hogy már a forradalom előtti időkből ismerte őt Madách) épp azt a pillanatot látta elérkezettnek a bűjdosás Pesten való folytatására, amikor állítólag *Madách Károly* és Madách Imre, nővérük hagyatékának ügyében Pesten át Szegedre utaztak.

Az eset leírásában a reális és irreális elemek sajátos keveredésére figyelhetünk fel, amelyeket csak részben írhatunk a legtriviálisabb hibaforrás számlájára, vagyis arra, hogy az emlékezetben az időbeliség erősen torzul.

A Madách fivérek állítólag év elején folyamodtak útlevéért, de csak július elején kapták meg azt, majd július 4-én veszi kezdetét az utazás. Úgy látszik, a nyári dátum valamihez kapcsolódhatott vagy Udvardi emlékezetében vagy Kacziány jegyzetei, információi között, mivel ez az egyetlen konkrét dátum, s ezt aligha tarthatjuk véletlennek.

Érdemes ezt szembesítenünk azzal, amit biztosan tudunk: Teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy Madách Károly 1850. február 20-án útlevelet kapott, s hogy utazásának célállomása Szeged volt, magának az utazásnak a célja pedig valóban a hagyatéki ügy. Ezt fennmaradt útlevele tanúsítja,¹⁸ amelyben egészen pontosan ez áll: "Az utazásnak célja: magán ügyekbe s különösen Szlatinán Arad megyébe meg gyilkoltatott testvere butorának nyomozása tárgyába." Az útleveleből azonban az utazás időszaka is megállapítható. Eszerint Madách Károly 1850. február 22-én érkezett Pestre, majd 26-án Szegedre, s március 1-én ismét Pestre. Útja tehát viszonylag hosszú volt, amit részben a magánügyek, részben talán a télvégi közlekedés magyarázhattak; ámbár ez utóbbi inkább csak másodsorban jöhet szóba, hiszen ha a február 20-án Balassagyarmaton kiállított útlevelel már 22-én Pestre tudott érkezni, akkor további útja Szeged felé aligha ütközhetett komoly akadályba.

Van egy másik forrásunk is: *Czeplédi Imre* írása, amely a Békés megyei Levéltárban őrzött dokumentumokon alapul.¹⁹ Eszerint valóban járt valaki Szegeden 1850. március 1. előtt a hagyatéki ügyben. Csakhogy az idézett levélrészlet szerint: "Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy ezen oklevelet néhai Balogh született Madács Mária asszony testvére Madács úr hozta légyen hozzám olly reménnyel..."²⁰ A tanulmány szerzője tehát szándékolatlanul bár, de csúsztat, amikor a történeteket úgy értelmezi, hogy Madách Imre járt Szegeden; "Madács úr" lehet ugyanis Madách Károly csakúgy, mint Madách Imre. Ettől függetlenül, minden valószínűség szerint valóban járt ott február végén Madách Imre. Szeptember 16-i levelében ugyanis azt írja Csongrád megye kormánybiztosának: "...testvérem Mária és sógorom Balogh Károlynak megkerült ingóságait, Nagyságod közbenjárására a Csongrád-Csanádi Cs.Kir. kormánybiztosság útján Mult február hó végén meg kaptam, akkoriban Szegeden létem alatt."²¹ Madách Imre tehát valóban járt Szegeden, bár a mondat elég körmönfont ahhoz, hogy megállapítsuk: vajon úgy emlékezett rá (tévesen), hogy Szegeden vette át az ingóságokat, vagy csupán Szegeden jártak közben az ügyben, de az átvételre már egészen másutt (föltchetően Pesten) került sor.

Kacziány írása végén megemlíti, hogy a hagyatéki ügyben sikertelenül jártak Szegeden a fivérek: "A Madáchok Szegedre megérkezvén, felismerték szerencsétlen nővérük ékszereit, de ezeket ekkor még nem kapták meg, csak a következő évben, midőn tavaszal ismét Pestre kellett utazniok ugyanez ügy-

ben." Ez a rövid közlés is a valós és irreális motívumok sajátos keveréke, amely azonban mindenképpen amellett szól, hogy autentikus, bár pontatlan, s némiképp zavaros forrás állt a cikkíró rendelkezésére. Tény ugyanis, hogy valóban nem lehetett Szegeden átvenni a hagyatékot, de megtekinteni, azonosítani sem, mivel azokat addigra már Pestre küldték. Úgy látszik, a két utazás is fölcserélődött az emlékező emlékezetében: a "tavaszi" (télvégi) utazás volt az első, s ha valóban sor került egy második útra, úgy az eshetett nyárra. Ráadásul Madách Imre idézett levele alapján azt kell gondolnunk, hogy a hagyatéki ügynek más, nem tárgyi, hanem pénzügyi vonatkozása maradt csak függőben, ha tehát valóban azért került sor egy nyári útra, úgy annak célja már csak az elárverezett hagyatékok után járó pénzösszeg átvétele lehetett; legalábbis a rendelkezésünkre álló dokumentumok fényében.

A reális és irreális elemek ilyen keveredése nyomán képtelenség megnyugtatóan tisztázni a történeteket. Mivel a cikk egy futólagos megállapítása szerint Udvardi már három hónapja tartózkodott Csesztvén, amikor a pesti útra sor került, ezért egy lehetséges feloldása az ellentmondásnak az, ha Udvardi Csesztvére érkezését a szegedi út időszakára tesszük, amikor azonban ő még nem hagyta el Csesztvét, csupán ott tartózkodott. Nem kizárt azonban, hogy már ekkor úgy döntöttek a fivérek, hogy egy hasonló esetet használnak fel Udvardi menekülésének elősegítésére.

Emellett szól az is, hogy az elbeszélés és a rendelkezésre álló dokumentumok ezen a

ponton jelentősen eltérnek egymástól. Kacziány szerint ugyanis csak hárman: Madách Imre, Madách Károly és Udvardi utaztak, nem volt velük sem kocsis sem inas. Ezzel szemben Madách Károly útlevelében szerepel *Gaal Imre*, akinek "jelleme"-ként "kocsis" van feltüntetve, sőt a lap tetején ez áll: "Evvél utaz egy kocsis és egy inas" (alatta németül megismételve), de az "és egy inas" részt át van húzva. Úgy látszik, végül mégsem utazott inas, legalábbis a személyleírása már egyáltalán nem szerepel. E furcsaság láttán azonban nem tarthatjuk kizártnak, hogy már ekkor felmerült annak a lehetősége: az útlevél hamisítása nélkül, legkézenfekvőbb megoldásként inasként utazhat együtt a Madách fivérekkal *Udvardi Péter*. Ebben az esetben elegendő egy "hasonmást" találni, ami nem is olyan nehéz, figyelembe véve, hogy az útlevelben csak az életkor, foglalkozás, termet, szájj, orr, haj rovatok szerepelnek, amelyek alapján még a hozzávetőleges azonosítás is reménytelennek látszik. (Gaal Imre kocsis pl. 24 éves, középces termetű, orra, szája szabályos, haja és szeme barna; ez minden, amit megtudunk róla.) Az a legvalószínűbb tehát, hogy a Madách fivérek kedvezőbb alkalomra vártak. S ha néhány hónap múltán újfent utaztak hagyatéki ügyben Pestre, úgy emögött más megfontolás is állhatott. Meglehető, szándékosan intézték úgy, hogy dolguk végezetlenül térjenek vissza ne csak Szegedről, de a közben ismét útbaejtett Pestről is, ürügyet teremtve egy második, Udvardi menekítésével összekapcsolt úthoz is. A legvalószínűbb, bár kétségkívül hipotetikus lehetőség: az idő rövidsége, s talán a közvetlen kommunikáció

nehézségei miatt (hiszen levélben mégsem egyeztethették teendőiket egy ilyen kényes kérdésben) az utolsó pillanatban már képtelenek voltak a Madách-fivérek összehangolni a szegedi utazást Udvardi menekítésével, s az útlevélkérelemmel. Egyébként Madách szeptember 16-i levele inkább arra enged következtetni, hogy február vége óta nem történt semmi újabb fejlemény a hagyatéki ügyben; sehoh nem említi, hogy a pénzügyi kérdésben újólag eljárta volna, nem is szólva egy esetleges utazásról.

Kacziány cikkének az a megállapítása, hogy hosszú idő telik el a február végén igényelt útlevél megkapásáig, talán nem is elmentmondás: ha nem is február végén, de talán már március elején, röviddel Károly hazaérkezése után újabb útlevélkérelmet adhattak be a fivérek, s lehet, hogy arra már valóban hónapokig kellett várniuk. Minden esetre új útlevél kiállítására mindenképpen szükség volt, hiszen Madách Károly útlevele csak két hónapig volt érvényes, s bár bátyja útlevelét nem ismerjük, nyilván az övé is hasonló érvényességi idejű lehetett.

Visszatérve a konkrét dátumra, július negyedikére, alighanem jól meghatározott politikai események szolgálhattak az utólagos datálás alapjául. Ezen a napon léptek életbe az új törvényszékek,²² majd másnap, július ötödikén valóban sor került amnesztiára, amelyre Kacziány is hivatkozik cikkében: harminc vádlott közül ugyanis 26-ot fölmentettek, jóllehet a tudósításban maga a szó nem szerepel, és a felsorolásban is csupán tizenhét, ill. három nevet találunk.²³ Mindent egybevetve, a cikkben említett egyetlen dá-

tum pontossága, ha nem is bizonyítja, de lehetővé teszi, hogy valóban július 4-én utazott Csesztvéről Pestre, Madách Imre és Károly kíséretében Udvardi Péter. Kacziány cikke szerint másnap, 5-én jelentkezett a hadbíró-ságon, ahol többekkel együtt még aznap amnesztiában részesült.

Udvardi Péterről (aki később mérnök lett), nem sokat árulnak el a dokumentumok. Madách Imrével való kapcsolatához *Nagy Iván* ad egy meglehetősen rejtett, de azért talán használható kulcsot. Bár az Udvardi családról nem értekezik külön, azért ha valaki végigolvassa a *Magyarország családai...* című munkát, vagy jó helyen üti fel azt (e sorok írója készséggel elismeri: nem a módszeresség, hanem a szerencse és a "véletlen" segítette ezirányú kutatását), az megtalálja benne Udvardi (Udvardy) Péter mérnök nevét, közelebről a Tersztyánszky családnál.²⁴ Eszerint Udvardi Péter *Tersztyánszky Albertinát* vette nőül. A hölgy a testvére annak a *Tersztyánszky Máriának* (vigyázat: Nagy Iván két, nagyjából egyidőben élt hölgyet említ ezen a néven, s ami még zavaróbb, mindkét hölgy kapcsolatban áll/hatott Madách Imrével!), aki Gyürky Antalnak (mint erről a Gracza Antal és Záhony István bújtatásával kapcsolatos részről már volt szó: Madách elsőfokú unokatestvére) a felesége volt. De nemcsak Udvardiné testvére, hanem unokatestvére (a hölgyeknél számozás híján nehéz pontosítani, kiről van szó) is közeli rokon volt: *Huszár Károlyné* Tersztyánszky Mária Tereskén élt, s férje révén Madách Máriának, sőt Madách Annának is (mindketten Imre nővérei) a sógornője volt. Ezek a

rokonok kapcsolatok, ha bizonyítani nem is bizonyítják, minden esetre valószínűsítik, hogy Udvardi Pétert ismerte, s talán életének egy bizonyos időszakában nagyon is közelről ismerte Madách.

Udvardi egyébként a 17. honvédszászlóalj kapitánya volt; a Hadtörténelmi Levéltárban az 1848/49-es névmutatóban legalábbis ez áll a neve mellett, bár csak egyetlen vele kapcsolatos iratot sikerült megtalálni: a rendőri nyilvántartási lapját.²⁵ Eszerint Csiffáron (Bars vármegye) élt. Neve azonban, s főbb személyi adatai is szerepelnek *Bona Gábornál*: Udvardi (Imhoff) Péter honvédőrnagy 1827. márc. 4-én született Tapsonyban (Somogy megye), és 1903-ban halt meg Balassagyarmaton.²⁶

Végezetül érdemes idéznünk a szabadságharc résztvevőinek (sajnos mindmáig csak gépiratban létező) lexikonát, amelyben szintén Udvardi (Imhoff) Péter néven szerepel: "A szabadságharc kitörésekor hadapród-ormester volt a cs.k. hadseregben, s helyét elhagyva beállt egy harcoló önkéntes alakulatba. 1848 október 23-án kinevezték hadnaggyá a 17-ik honvéd zászlóaljhoz. December 22-én előléptették főhadnaggyá. Vitézségével különösen kitűnt az 1849. január 22-23-i bodrogkeresztúri csatában. Március 31-én előléptették századossá".²⁷

Kubicza Pál

Mint már volt róla szó, egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a hagyatéki ügyekben 1850 nyarán újabb utazásra került volna sor, jöllehet ez alkalmat adhatott volna a szökte-

tesre. Lehet, hogy szeptember 16-i levelében azért hallgat Madách Imre erről, mert valóban február végén elintéződött a tárgyi hagyatéka sorsa, s az elárverezett hagyatéki rész ellenértékének ügyében csak ekkor, ősz elején tett újabb lépéseket. Éppígy meglehet azonban, hogy Madách nyáron is járt Pesten hagyatéki ügyben, de erre valamiért nem kíván utalni a levelében. Van azonban egy további lehetőség is: más ügyben járt Pesten Madách.

Erre Madách életrajzírói közül egyvalaki utal csak, ő azonban érdekes módon nem tud Udvardi bújtatásáról. Harsányi Zsolt regényében arról szól, hogy a szabadságharc után Kubicza Pált bújtatta Madách Imre, s hogy már ekkor, közelebbről 1850 nyarán be is idézték őt Budára, a katonai törvényszék elé.²⁸ Harsányi szerint azonban semmit sem sikerült rábizonyítani, minek folytán nem is tartották őt fogva, hanem kihallgatása után szabadon engedték. Harsányi még megjegyzi, hogy a kihallgatáson nem került szóba Bory Miklós ügye. Bory Miklós ugyanis annak a Bory Istvánnak a fia, aki Alsósztrégován a Madách család tisztartójaként élt, s így legalábbis ismerte őt Madách. 1849 augusztus elsején, mint már Graczával kapcsolatban volt róla szó, a gerillák Losoncon megtámadták az oroszokat; egyesek szerint maga Bory Miklós adta le azt a végzetes lövést, amely végülis a város felgyújtásához vezetett. Harsányi szerint azonban az osztrákok nem tudtak Bory szerepéről a Losonci tragédiában. Ezzel szemben Madáchot éppenséggel a losonci gerillaharcban való részvétellel vádolták volna.

Kubicza Pál ismert személy volt (Alsószernye, 1816. okt. 25. – Ivanóc, 1893. máj. 30.), akiről Szinnyei is megemlékezett.²⁹ Igaz, hogy ő nem utal arra, hogy kinél bújdosott, csak a bújdosás tényét említi. Ugyanakkor Szinnyei adataiból kitűnik, hogy Kubicza már 1849. dec. 30-án jelentkezett Budán, így tehát Madách csakis azt megelőzően bújtathatta őt. Ez ellentmond Harsányi adatának, aki szerint Madách hazatérte után, tehát 1850 nyarán még bújtatta Kubiczát. A regényíró szerint a hazatérő Madách kiment a borházba, azzal a szándékkal, hogy Kubiczát birtokának elhagyására kérje, de aztán meg gondolta magát, és kérését mégsem adta elő.

Harsányi szerint Kubicza a Nógrádszakálban élő Kheberich családdal állt rokonságban. Sajnos a családról rendelkezésre álló adatok igen szegényesek, az azonban kétségtelen, hogy a Nógrádszakálban élő *Kheberich Pál* és *Szontagh Johanna* leányát, *Kheberich Etelkát* az a *Veres Gyula* vette feleségül, aki Madách Imrével is szoros kapcsolatban állt.³⁰

Kérdéses azonban az is, vajon Szinnyei adatai mennyire pontosak? Valóban Kubicza Pál volt az, aki 1849 végén önként jelentkezett? Nincs kizárva, bár érdekes, hogy *Kubicza Jánossal* kapcsolatban valóban biztosan tudjuk, hogy 1849 decemberében Pesten, közelebbről a Terézvárosban tartották fogva őt.³¹ (Azt, hogy a 36 éves, Nyitrán élő Kubicza János rokona volt-e Pálnak, nem sikerült megállapítanom.) Kétségtelen azonban, hogy valóban eljárás indult ellene, bár az iratanyag elveszett.³² Fennmardt azonban az ő rendőri nyilvántartási lapja is; igaz, megle-

hetősen zavaró módon 58 évesként van benne feltüntetve (a nyilvántartási lapon szereplő egyetlen dátum, mint viszonyítási alap, 1857-es), de mert a "gegenwärtige Wohnort" (jelenlegi lakhelye) rovatban Ivanóc áll, így nem valószínű, hogy másik személyről lenne szó.³³ Végezetül megtaláljuk nevét Kubitzta Pál alakban, a "Jegyzék azokról a képviselők-ről, felsőházi tagokról és kormánytisztviselőkről, akikkel szembeni vizsgálatot a császár kegyelme folytán beszüntették" c. iratban.³⁴

A névtelen üldözött

Mielőtt még a "főszereplőre", a bűjdöső Rákóczy Jánosra rátérnénk, szólnunk kell egy név szerint nem ismert hazafiról, aki azonban föltehetőleg csak pár órát bűjdösött Csesztvén. Az esetről újfent csak Harsányi tesz említést a regényében.³⁵ A nyári idézés után vagyunk, éspedig nem sokkal, hiszen ugyanaznap este érkezik az ismeretlen a csesztvei kúriába, amikor előzőleg Madách kint járt a borházban Kubiczánál. Az ismeretlen: középkorú szakállas férfi; mást nem is tudunk meg róla a regényből. Madách a pincében bújtatta el őt, majd csakhamar megjelentek a zsandárok, akik azonban nem találták meg a bűjdösőt. A zsandárok távozása után az ismeretlen is távozik Csesztvéről.

Amint látható, az eddig említett esetekben nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, pontosan mikor is került sor az említett személyek bűjtatására. Mindazonáltal Gracza Antalt és Záhony Istvánt még 1849 vége felé, de egészen biztosan november vége előtt, Kubiczát föltehetően 1849 végén, Ud-

vardit 1850 telén-tavaszan bújtatta Madách, míg a névtelen üldözötttel kapcsolatban, a támpontok teljes hiánya miatt, nincs helye a találgatásnak.

Rákóczy János

Jóval több adatunk van Rákóczy Jánosról; *Rákóczy Aladár*nak a visszaemlékezése szerint nagyapja Világos után két lovat, kocsit, parasztruhát vett, így kezdte meg menekülését. Aradon felvette *Jókai Mórt*, majd Békéscsabán *Laborfalvi Róza* csatlakozott hozzájuk, s így utaztak a Bükkbe. Innen Rákóczy egyedül utazott haza Rákócra.

Onnan Pesten át Tápiószelére, a családjához (feleségéhez és két fiához) készült volna, hogy pénzt szerezzen, s külföldön folytassa bűjdösését, s állítólag ekkor találkozott a szintén Pesten tartózkodó Madáchcsal.³⁶

Érdekes, hogy Jókai kicsit másként, s vélhetően pontosabban emlékezett vissza az esetre. Eszerint a kocsit és a két lovat valóban már találkozásuk előtt megvette Rákóczy, de a parasztruhát csak később. Jókai szerint együtt indultak (nem derül ki azonban, hogy pontosan honnan), de nem Békéscsabára, hanem Gyulára; Laborfalvi Róza ugyanis ott tartózkodott. A parasztruha vásárlására és Rákóczy maszkírozására is csak Gyulán került sor, a színésznők segédletével. Majd Gyuláról együtt utaztak a Bükkbe, Tardonára.³⁷ Vadnay Károly időben valamelyest megtoldja a történetet: Rákóczy rövidesen elhagyta Tardonát, és Putnokon át Runyára (Rumince, Gömör vármegye) utazott, állítólag ottani rokonokhoz.³⁸

Mindazonáltal Rákóczy bújdosásának van egy homályos része: hol tartózkodott az 1849 októbere és 1851 tavasza közötti jó másfél esztendőben (mint látni fogjuk, ez a másfél év valójában inkább kettő!). Ha ugyanis már októberben a Bükkbe érkeztek Jókaival (s ezt Jókai önéletírása megerősíti), akkor rövidesen haza kellett érkeznie Rákócra, ahol azonban, mint bújdosásra legkevésbé alkalmas helyen, aligha tölthetett el hosszabb időt.

Rákóczy és Madách pesti találkozósa

Az emlékezet torzításának mértéke nem feltétlenül időarányos. Alig tizenöt évvel Rákóczy és Madách találkozása után, *Bérczy Károly* emlékbeszédében ezt mondta: "Egy hózivataros este zörgettek a csarnok ajtaján. Földönfutó politikai üldözött kért menedéket. Meleg szoba, meleg szív tárult fel előtte. Következő nap az éppen üresen álló erdészlakba egy, a megelőző estén érkezett »cseh vadász« költözött..."³⁹

Bérczy (ha a későbbi leírásokat vesszük alapul) látszólag hibát hibára halmoz: a találkozás nem télen volt és nem Csesztvén; előbb kertészként ténykedett Rákóczy János, s csak aztán lett "cseh vadász", arról nem is szólva, hogy az az állítólagos üresen álló erdészlak jócskán odébb, Sztregovától is északra, Paróca környékén volt. Ám még az ilyen, minden más információnak ellentmondani látszó értesülések hátterén is érdemes elgondolkodni; meglehet, a hózivatar nem pusztán a romantikus fantázia produktuma. A legésszerűbb magyarázatnak az látszik,

hogy a Bérczyt informáló személy összetévesztette, illetve részben összekeverte Rákóczy Jánost valaki mással. Ha valóban megtörtént, hogy egy hózivataros este menekült jelent meg Csesztvén, úgy az a legvalószínűbb, hogy Udvardi Péterről van szó, aki a korábbiak szerint is valószínűleg 1850 elején érkezett Csesztvére.

Ámbár meglehet: Bérczy leírása nem is annyira abszurd! Látni fogjuk, hogy Rákóczy János Csesztvére érkezésének, ha talán a körülményei merőben eltérőek is, a legvalószínűbb időpontja mégiscsak december vége, január eleje, amikor a hózivatar egyáltalán nem rendhagyó!

Ami mármost Rákóczy és Madách pesti találkozását illeti, azt Bérczyn kívül gyakorlatilag minden más forrás az 1851 tavasznyara körüli időszakra teszi. Kevesen tették fel azonban a kérdést, hogy miért, s hogyan kerülhetett Madách ekkortájt Pestre? Mint ismeretes: ezidőtájt még mindig útlevélre volt ehhez szükség, az útlevél megszerzéséhez pedig az utazás céljáról is számot kell adni.

Harsányi azzal a feltételezéssel élt, hogy unokahúgát, Huszár Annát látogatta meg, aki ezidőtájt (ezt nagyanyjához írt levelei tanúsítják) valóban Pesten élt, egy leánynevelő intézetben (ne feledjük: Harsányi nyárra teszi, nem tavaszra az utazást). Ez valóban jó ok lehetett az utazásra, még akkor is, ha esetleg (mint néhányan feltételezik) más, talán politikai okok is közrejátszottak abban.

Minden esetre igaza volt *Pál F. János*-nak, a híres könyvgyűjtőnek, aki úgy vélte, hogy a birtokába került két Madách útlevél-

ből megállapítható: éppen nyárra semmiképpen sem eshetett az utazás, mivel az útlevél 1851. ápr. 2-i bejegyzése után okt. 9. következik, a két időpont között tehát nem járt Pesten Madách.⁴⁰

A két találgatást megtoldhatjuk egy harmadikkal: elvileg birtokügyek (pl. a Pesthez közeli pilisvörösvári birtokok) is magyarázhatták az utazást.

Mindazonáltal a Huszár Annával kapcsolatos feltevés bizonyos mértékig megerősíthető; a kérdés csak az, pontosan mikor is találkozott Rákóczy és Madách? Ha már az első útlevélbe bejegyzett utazás alkalmával, mint ahogy többen feltételezik,⁴¹ vagyis 1851. márc. 30. (az útlevél kiállításának dátuma) és ápr. 2. (a visszaút bejegyzésének dátuma) között, akkor mégiscsak kapcsolatba hozható egymással nagybácsi és unokahúg. Nagyon valószínű ugyanis, hogy Huszár Anna pontosan ekkor került Pestre, egy leánynevelő intézetbe. Ha tehát az 1851-es tavaszi út során találkozott Rákóczyval, akkor utazásának eredeti célja leginkább unokahúga elkísérése lehetett. Elég nehezen hihető azonban, hogy Madách közel másfél évig bújtatta volna Rákóczyt. Ilyen hosszú időtartamról egyik életíró sem számol be, sőt, az érintett unokája is jóval rövidebb időszakról, "pár hónap"-ról értesült.⁴² Egy lehetséges (bár nem túl meggyőző) megoldás, ha feltesszük, hogy már régesrég másutt tartózkodott Rákóczy, amikor Madách letartóztatására sor került.

Van azonban egy ennél is alapvetőbb kérdés, amelyet, úgy látszik, csak a részletekre, az adatok, leírások pontosságára feltűnő mó-

don ügyelő regényíró tett fel magának, jóllehet annak idején ez lehetett az első kérdés egyike, amelyet letartóztatása után Madáchnak szegeztek: honnan ismerte Rákóczy Jánost?

Harsányi az egyetlen ésszerűnek látszó magyarázathoz folyamodik: Madách pesti tanulóévei alatt ismerhették meg egymást, az akkoriban még diák poéta, s a nála jóval (9 évvel?) idősebb Rákóczy János. Az eset fölött azonban elég gyorsan átsiklik: nyilvánvalóan nem volt semmi támpontja a két "életrajz" egybevetésén kívül.

Ami az útvonalat illeti, a források általában megegyeznek abban, hogy Vácra, Rétságon, majd Tereskén át utaztak Madáchék. De abban pl. már eltérés mutatkozik, hogy a Pestről Vácig terjedő utat vasúton vagy hajón tették-e meg. Érdeemes megismerkednünk a pillanatnyilag legautentikusabbnak látszó, bár csak a közelmúltban publikált változattal. A leírás annak a *Frideczky Lajos*-nak az emlékirataiból származik, aki az ügyben közvetlenül is érintett volt, mivel Madách és Rákóczy Tereskétől Csesztvéig az ő közreműködésével folytatta útját.

Frideczky évtizedek múltán így emlékszik Madáchra: "Rákóczyt Pestről ő hozta ki gőzhajón, onnan meg bérkocsin Tereskén keresztül Csesztvére, birtokára, s ott egy ideig mint kertészt, később Sztregován mint cseh erdészt alkalmazta. Mikor Tereskére értek, hozzám szálltak, de a bérkocsisnak etetni Rétságra rögtön vissza kellett menni. Madáchot a cseléd ismervén, felvezette a szobába, Rákóczy lent maradt a cselédszobában. Madách a szolgát Huszár Károlyhoz küldöt-

te, hol én Huszár Károllyal beszélgettem, azon üzenettel, hogy jöjjenek haza.

Haza is jöttem rögtön. Madáchot magát találtam, ki azzal fogadott, pedig már egész esti setét volt, fogass és vitess haza, s te is jöj velem.

A kocsi előáll s mikor mi elhelyezkedünk a kocsiban, egy alak közelit a kocsihoz, és felül a kocsi mellé. Én kezemmel reá intve kérdőleg, ki az? ő intett a kezével, hogy hallgassak. Alig egy óra mult, mert Csesztve közel van Tereskéhez, oda megérkeztünk. Madách tót nyelven szólt az ismeretlenhez, hogy menjen a Cselédszobába, minket pedig Madách neje, Fráter Erzsí fogadott. Elhelyezkedtünk, s akkor beszélt el Madách:

Az idegen alak Rákóczy János, kit ő Pestről szöktetett meg. A leszállásnál gyertyavilág levén, egészen látható volt az alak, szakállal, bajusza leborotválva. Képzelnem se tudtam volna, hogy ő Rákóczy, ki egész életében nagy szakállal s bajszáról volt feltűnő. Néhány napig mint fennebb is említém, Csesztvén mint kertész működött, később a sztregovai erdőszlakban, mint cseh származásu erdőfelügyelő; innen hova származott, s mi történt vele, máig sem tudom, vagy már nem emlékszem.⁴³

Madách és Rákóczy taktikai lépéseit nem könnyű megfejteni; érdemes azonban vigigondolnunk az esetet. Ha már Vácig eljutottak, ott a legfontosabb szempontok egyike az lehetett, hogy az út hátrélvő részét biztonságban, s amennyire ez lehetséges, észrevétlen tegyék meg. Ez egyfelől meghatározta az útvonalat, de meghatározta azt is, hogy egy idegen kocsi előtt nem tanácsos felfedniük a

célállomást. Vagyis egy jóbarátot vagy közeli rokont, ismerőst kell útközben felkeresniük. Nemcsak arról volt szó tehát, hogy a kocsinak a lovak etetése miatt vissza kellett fordulnia; Madáchéknak nem lehetett céljuk, hogy fogadott kocsival egyenesen Csesztvére hajtsanak.

Szontagh Pál ekkor még nem Horpácson élt, hanem Karancslapujtón; ő tehát nem esett a menekítés útvonalába. Ennek ellenére nem természetes, hogy Madách olyasvalakizhez fordul egy ilyen kényes ügyben, aki semmi esetre sem tartozik szűkebb baráti köréhez. Magának Frideczkynek az emlékiratai sem adnak rá okot, hogy szorosabb kapcsolatot feltételezzünk közöttük. Ennél is érthetlenebb azonban, ami Tereskén történt. *Huszár Károly* mégiscsak a szűkebb rokoni körhöz tartozott, akiről tudjuk, hogy néhány évvel korábban még nagyonis szíven viselte Madách politikai pályáját. A józan ész azt diktálná tehát, hogy ha már Tereskén át tartanak Madáchék Csesztvére, akkor a család régi barátjától ill. rokonától, Huszár Károlytól kérjenek segítséget.

Ha mégsem ez történt, annak leginkább az lehetett az oka, hogy Madách egy nála jóval idősebb rokont (*Huszár Károly* akkor nősült, amikor Madách született), aki nem is feltétlenül helyesli a lépését, nem szívesen vont volna be egy ilyen játszmába. Valóban: *Huszár Károly* már életkoránál fogva is inkább hátráltatta volna Rákóczy menekülését, és semmi esetre sem illett bele a "fiataloknak" abba az elképzelésébe, hogy a legközelebbi időn belül, még aznap éjszaka (ne feledjük: Frideczky leírása szerint sötétedés

után érkeznek Tereskére!) el kell jutniuk Csesztvére. Egy ilyen "meggondolatlan", gyors lépést egy olyan megfontolt politikus, mint Huszár Károly, aligha pártolt volna, de Madách is épp elég tapasztalt volt ahhoz, hogy ezt világosan lássa.

Madách pesti útjai

Mielőtt tovább haladnánk, kanyarodjunk vissza ahhoz a kérdéshez, hogy közelebről mikor s milyen céllal járt Madách Pesten? Ehhez jelenleg az egyetlen támpontot az útlevelek adják; érdemes azokat alaposabban szemügyre vennünk.

Már Pál F. János felhívta rá a figyelmet, hogy a korabeli eljárás az volt, hogy a visszaút előtt pecsételték le s láttamozták az útlevelet. Sajnos nem tudjuk, hogy pontosan hol, s milyen formában történt az eljárás. A legvalószínűbb lehetőség: a Madách Imre első útlevelén található, négy egyformának látszó "K.K. Polizeil-Direktion zu Ofen-Pesth" köriratú, ovális bélyegző ugyanott, föltehetően Budán került Madách útlevelebe, vagyis a bélyegzés nem útközben történt, hanem (érkezés után vagy visszautazás előtt) jelentkezni kellett, s ennek során láttamozták az útlevelet.⁴⁴

Pontosabban szólva nem is kellett feltétlenül személyesen jelentkezni. Érdemes idézni a korabeli eljárással kapcsolatban Madách egyik ismerősét. "Prottmann rendőrfőnök gyűlölt seregének valamelyike minden fővárosba érkezőnek megvizsgálta az útlevelét. Másnap a rendőrségre kellett küldeni az útlevelet láttamoztatni."⁴⁵ Ha a

visszaemlékezés pontos, akkor ez azt jelenti (szemben Pál F. János már említett koncepciójával), hogy az útlevelek láttamoztatása előtti napot kell Madách Pestre érkezésének napjaként tekintenünk, míg a visszautazással kapcsolatban nincs támpontunk.

Radó György feltételezi, hogy Madách talán politikai szervezkedésben vett részt, s ezért utazott többször is Pestre.⁴⁶ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az első útnál Huszár Anna Pestre kísérése sokkal logikusabb lehetőségnek látszik. Különbösen is: ezután jó fél évvel kerül csak sor a kövekező útra. Ha figyelembe vesszük, hogy Madách unokahúga Pesten tartózkodik (de más rokonok is; elhunyt nővérének apósa, id. *Huszár József* pl. egészen biztosan), s ha számításba vesszük, hogy a birtokügyek is indokolhatják a pesti utazást (tudomásunk szerint Pesten él pl. *Hamza Ágoston*, fiskális, akivel főképp a solymári és pilisvörösvári birtokok révén gyakorlatilag folyamatosan kapcsolatban áll a család), akkor azt kell mondanunk, hogy az utak sűrűsége nem haladja meg a "szokásos" mértéket; valószínűleg más években is legalább ilyen gyakorisággal járt Pesten Madách.

Mindazonáltal lehettek egészen speciális, nehezen kideríthető okai is az utazásnak. Egy ilyen lehetőség: arra a bizonyos beidézésre, amelyet Harsányi Zsolt a regényében 1850 nyarára tett, esetleg később, valamilyen bejegyzett út alkalmával került sor. Erre egy apró jel enged következtetni: az első útlevél négy bejegyzésénél három esetben ugyanazt az olvashatatlan aláírást találjuk, egy esetben azonban egy nagyon is jól olvas-

ható nevet. Az 1851. dec. 30-i pecsét mellett a "Hlavathy" aláírás áll. Ez azért érdekes, mert az 1854. március 31-i hadbíróági ítélet után Madách személyleírása szerepel. A személyleírás végén pedig ugyanaz a név: "Hlavathy". (A nyomtatásban megjelent szövegváltozatokban, Palágyinál és *Halász Gábornál* is "Hlavath" szerepel; az eredeti okmányon azonban a "Hlavathy" név áll.⁴⁷)

Az egybeesés persze lehet, hogy véletlen. De ha mégsem, akkor egy logikus lehetőség, hogy éppen ekkor idézték Madáchot Pestre a K.k. Kriegsgerichtbe. Vajon ekkor már nála rejtőzik Rákóczy János? Vagy éppen ezen az úton találkozik vele? Netán még később, a le tartóztatása előtti utolsó pesti út során, 1852. május 14. és 18. között?⁴⁸ Erre ma sem adhatunk határozott választ. Éppen ezért mérlegre kell tennünk a különböző elképzeléseket, s azok közül kiválasztanunk a legmeggyőzőbbnek tűnőt.

Harsányi, nem tudjuk pontosan milyen információ alapján, nyárra teszi a találkozást. Pál F. János kritikája azonban jogos: ha egyszer egyik útlevélben sincs nyári utazás, akkor más alkalommal kellett találkozniuk. Feltétele azonban, hogy tudniillik 1851. április 2. előtt találkoztak volna Pesten, önkényes.

Ha azonban mind az öt utazás egyaránt szóba jöhet, akkor döntő jelentőségűnek kell tartanunk Madách Imre állítólagos vallomását. "Madách Imre csesztvei földbirtokos és intézője, Bory István azzal vádoltatnak, hogy tudatosan rejtegették a távollétében elítelt felségárulót, Rákóczy Jánost. Madách ezt a vádat kétségbe vonja és hangoztatja: múlt év

novemberében egy férfi érkezett hozzá, aki magát *Reiter Ignác*nak nevezte, és aki szabályszerű útlevéllel és két bizonyítvánnyal rendelkezett, aminek következtében nem látta akadályát, hogy ezt az embert ez év január 1-től, mint erdőkerülőt szolgálatába fogadja.

Az állítólagos Reiter Ignác valójában ez év január 2-án tűnt fel Csesztvén, néhány napot ott töltött, aztán Sztregovára külték, onnan Bory intéző Paróczára kísérte és a helyi előjáróknak mint az új erdőkerülőt mutatta be. Folyó év januárjának végén Reiter az éppen Sztregován tartózkodó Madách úrtól 10 napi szabadságot kért, hogy az állítólag Szuhanban (=Szuhány) betegen fekvő feleségét meglátogassa; röviddel azután eltűnt, és többé nem került elő."⁴⁹

Nehezen hihető, hogy Madách jelentősen eltért volna a tényektől, főképp nem Rákóczy tartózkodását illetően. Hiszen számolnia kellett azzal, hogy rajta, s Boryn kívül másokat is kihallgatnak (mint ahogy erre minden jel szerint sor is került). Így tehát az a legvalószínűbb, hogy a december 30-i útlevéllátalmazást követően utaztak Tereskén át Csesztvére. Ez egyúttal arra is magyarázatot ad, hogy miért érkeztek sötétedés után Tereskére. Ami azonban a Frideczky által említett gőzhajót illeti, éppen az évszak miatt csaknem kizárt, hogy Madáchék azon utaztak volna Vácig.

Érdekes, hogy eszerint csak január végéig tartózkodott Rákóczy Parócán. Ez ellentmond azoknak a feltevéseknek, amelyek azt sugallják, hogy közvetlenül az augusztusi le tartóztatás előtt menekült volna el. Mivel azonban bűjdosásának részleteiről nem ren-

delkeziünk elegendő információval, így azt sem tudjuk eldönteni: a későbbiekben mégiscsak visszatért Parócéra, vagy más Madách birtokon bűjdosott, esetleg egészen másutt talált menedéket.

Érdeemes azonban egy bekezdés erejéig visszatérnünk az állítólag 1850 nyarán tett pesti útra. Két forrást és két feltételezést látunk: Kacziány szerint a hagyatéki ügyben utaztak a Madách fivérek Pestre, s eközben Udvardit menekítették, Harsányi szerint beidéztek őt, mert feltételezték, hogy a losonci incidenshez köze lehet. Lehetett azonban egy harmadik oka is az utazásnak: egykori főnöke, feleségének nagybátyja, *Fráter Pál* alispán 1850 júliusában több havi fogság után szabadult Pesten.⁵⁰ Érdekes módon erről az adatról senki nem tesz említést, sőt, Fráter Pált inkább mint ügyesen manőverező politikust mutatják be az életrajzírok; bár felmentették őt, az a tény, hogy több hónapig fogva tartották, ellentmondani látszik az elterjedt sztereotípiának. Sokféle oka lehetett tehát egy 1850 nyarán tett utazásnak, s ha a későbbiekben Fráter Pál lépéseket tesz Madách Imre fogsága idején, úgy nem ésszerűlen föltenni, hogy Madách is tőle telhetően cselekedett, amikor Fráter Pált tartották fogva.

Csesztve és Paróca: nevek és szerepek

A források általában megegyeznek abban, hogy Rákóczy nem sokat időzött Csesztvén. Frideczky. "visszaemlékezése" (a szót azért kell idézőjelbe tenni, mert ez már olyan esemény, amelyet ő is csak hallomás-

ból ismerhetett), aki szerint Csesztvén kertészként kezdi meg működését Rákóczy, majd Madách erdőkerülőként alkalmazza őt a parócai birtokon, reálisnak, s más forrásokkal, így mindenek előtt az idézett valomással, összeegyeztethetőnek látszik. Bár a Madách-életrajzok elterjedt kommentárja, amely szerint Rákóczy nem volt alkalmas kertésznek, s ezért következett be a szerep- és lakhelycseré, nem túl meggyőző: januárban nehéz eldönteni, ki mennyire alkalmas kertésznek. Egyébként föltehetően Bory István volt az, aki a későbbiekben a közeli Paróca s a távolabbi Csesztve között a kontaktust fenntartotta. Madách Imre, éppen a viszonylag jelentős távolság miatt, csak ritkán utazhatott el a parócai birtokra.

Úgy látszik, több-kevesebb időt Sztregován is eltöltött Rákóczy, legalábbis akkor, amikor Bory Istvánnál jelentkezett. Nem véletlen, hogy a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság által küldött kérdőpontok arra is kitérnek, hogy a sztregovai személyzet miről kell kikérdezni Rákóczyval kapcsolatban.

Azt a személyt, aki a hatóságok feltételezése szerint azonos Rákóczyval, következetesen Reiter Ignác néven említik a hivatalos iratok. Ugyanakkor a visszaemlékezések nyomán elterjedt álnév: Rakovecz, akire "cseh, vadász"-ként utalnak. Sőt, van olyan feltételezés, amely "lebukását" is ezzel hozza összefüggésbe.

Itt azonban egy kitérőt kell tennünk. Ez az elterjedt koncepció olyannyira képtelenségnek tűnik, hogy cáfolatára érdemes néhány érvt felhozunk. Ha Rákóczy valóban

Rakovecz néven tűnt volna fel, vagy legalább ezt a nevet is használja, úgy a már többször idézett, a katonai parancsnokság által kiküldött kérdőpontok feltétlenül kitértek volna másik álnévre is, hiszen ebben az esetben feltételezhető: a kikérdezendők némelyike csakis ezen a néven (álnéven) tudja őt azonosítani. Már az is valószínűtlen tehát, hogy a Rakovecz álnevet használta volna Rákóczy a Madách birtokokon való bújdosása során, miközben az álnév a nyomozás során seholy nem fordul elő. Még képtelenebb a dolog akkor, ha "cseh vadász"-ként bukik le hiányos nyelvtudása miatt. Ebben az esetben a kérdőpontoknak nemesak a másik álnévre, de a nyelvtudására is ki kellett volna terjedniük. Ehelyett azonban egészen más részletekre kíváncsi a hatóság.

Ma már kideríthetetlen, miféle információk keveredése okozta a félreértést. Csak két triviális lehetőséget említenék ezek közül. Az egyik: a nevek hasonló hangzása ellenére egy Madách által bűjtatott másik személlyel azonos "Rakovecz, a cseh vadász", a másik: Rákóczy János korábban vagy a későbbiek során használt álnévéről van szó. Minden esetre az utóbbi látszik valószínűbbnek, hiszen hosszú bújdosása során nyilván sűrűn érezte szükségét Rákóczy a névváltoztatásnak. Jókai Mór pl. a Barna János álnevet említi bújdosásuk kezdetéről.⁵¹ Ez amellettszól, hogy Rákóczy óvatos, körültekintő volt, legalábbis ami az álnevek megválasztását, azok cseréjét illeti. Az események mindenképpen őt igazolták, hiszen végülis megmenekült. Másfelől éppen az események kérdéssé teszik a Madách-életrajzokban ugyan-

csak gyakori sztereotípiát.

Először is: Rákóczy Jánost csak 1851. szeptemberében, Kossuth Lajossal együtt ítélték el. Vagyis ha konzisztensek a Madách kihallgatásának háttérében álló iratok (s a visszaemlékezések, amelyek alapján pl. Harsányi írta a regényét), tehát ha valóban előbb elítélték Rákóczy Jánost, s csak azután bűjtatta őt Madách, akkor gyakorlatilag csak az októberi és decemberi pesti út jöhet szóba találkozásukkal, majd Rákóczy rejtegetésével kapcsolatban. Más kérdés, hogy Rákóczyt már 1849-ben körözték (1849/438.): "Rákóczy János ingó és ingatlan javai összeíratni és tartózkodási helye kitudatni parancsoltatik."⁵²

A közkeletű felfogás szerint Rákóczy túlságosan is óvatlan volt, gyakran mulatozott, s ez "vezetett" Madách letartóztatásához. Ha valóban óvatlan lett volna, úgy őt magát fogják el, erre azonban sokéves bújdosása során sohasem került sor. Egyetlen apróságban azonban elvben igazuk lehetett a kortársaknak. Lélektanilag valóban elképzelhető, hogy két és féleves bújdosás után olyan időszakos pszichés változások következnek be, amelyek óvatlanná, a külső veszelyekkel szemben kisebb-nagyobb mértékben érzéketlenné teszik a bűjdost. Mégis, az úgymond "felelőtlenül viselkedő" Rákóczyval szemben Madáchot védő álláspontot e sorok írója nem osztja. Sajnos a Madách-kutatás sem mentes a bünbakkereséstől, amely az állítólagos feljelentőt s a feltételezhető feljelentettet egyaránt pellengérré állítja, s nem vesz tudomást Madách intenciójáról: "Bántottak is, de szümben nem maradt/ Fulánk" (Útravaló verseimmel).

A letartóztatás háttere, Rákóczy útlevele

Rákóczy János bűjtatásával kapcsolatban sok az ellentmondás, de van azért egyöntetűen leírt részlet is. Meglehet azért, mert egyetlen forrásra (s ha valóban egy forrás volt, úgy ismét csak Szontagh Pál jöhet szóba) vezethetők vissza az értesülések. Rákóczy útlevélenek hamisításáról van szó. Az ügy részletei nem ismertek; amiben mindenki megegyezik: Madách Imre *Komáromy Imréről* "szerzett" útlevélmintát, s a hamisításban résztvett Szontagh Pál is, aki a saját útleveléről fejtette le a pecsétet, majd átragasztották azt a hamisított útlevelekre. Harsányi Zsolt a regényében úgy értelmezte az esetet, hogy ezek szerint a főszolgabírónak, ha talán nem is a beleegyezésével, de legalábbis a tudtával történt a hamisítás. Mások azonban (s talán nekik van igazuk) úgy írták le az esetet, hogy Madách "csellel" jutott az útlevélmintához, tehát valamilyen értelemben (a konkrét részletekről sajnos senki sem tudósít) Madách Imre félrevezette Komáromy Imrét.

Egy másik részlet, amelyet egyöntetűen írnak le az életrajzírók: Madách letartóztatása.

A közkeletű vélemény: a hatóságok előbb Rákóczyt keresték ill. kísérelték meg elfogni, s csak miután ez a (közelebről ismét csak nem ismert) akciójuk sikertelen volt, akkor tartóztatták le Bory Istvánt, majd Madách Imrét.

Lényegében ezekkel az információkkal rendelkezünk és ismereteink igen sok ponton hiányosak. Így például nem tudjuk, mi tör-

tént január vége és augusztus között. Ha Rákóczy valóban elhagyta Parócat, hol bujdosott a későbbiekben, s hol próbáltak rajtaütni közvetlenül Bory és Madách letartóztatása előtt? Vannak apróbb elgondolkodtató részletek is. Ilyen például az útlevélfhamisítás ügye: miért éppen Szontagh útleveléről fejtik le a pecsétet? Hiszen Madáchnak is van útlevele! Lehet, hogy rövid időn belül utazni szándékozik, míg Szontagh nem tervez utazást, s ezért döntenek így? Olyan kérdések ezek, amelyeket mindenképpen érdemes feltenni ugyan, de amelyek megválaszolásához nincs elegendő információk.

Összefoglalás

Madách Imre a szabadságharc bukása után több személyt is rejteget birtokain; amennyire meg tudjuk ítélni, a Nógrád megyébe eső birtokokon. Politikai szerepvállalása (a megye főbiztosa volt) és orientációja szinte predesztinálta őt erre a szerepre. Akik Nógrádban bujdosni kényszerültek, bizonyára nem sok lehetőség közül választhattak, s ismertsége, szerepvállalása folytán Madách Imre az első között jöhetett szóba. Nem kizárt, hogy még jóval többen fordultak hozzá, mint ahány személyről töredékes információkkal rendelkezünk. Vagyis Csesztve meglehetősen "forgalmas" hely lehetett Világos után, ezt a jelentős forgalmat azonban, éppen az említett okok miatt, nem szükséges kétkedéssel illetnünk. Elképzelhető persze, hogy egyik vagy másik esetben az emlékezetben vagy a többszörös információátadásban tévedések sorozata vezetett súlyos, ma már alig korrigálható félreértésekhez. Így a konk-

rét eseményeket, s főképp az időpontokat, fenntartással kell kezelniük. Ugyanakkor nem árt emlékeztetnünk egy itt nem részletezett eseményre. Madách Imre igen sok fegyvert (száznál több puskát) rejtegetett birtokán, amelyeket a szabadságharc után helyeztek el ott. Ilyen nagymennyiségű fegyver elrejtése azonban, már csak technikai okok miatt, semmiképpen sem történhetett teljesen titokban: a "beavatottak" (s itt a bújdosásra kényszerülők, főképp a gerillák, ha szabad így fogalmaznom "szignifikánsan" többen lehettek, mint a kívülállók) pontosan tudhatták tehát, hogy a későbbiekben kihez fordulhatnak bizalommal. Mellesleg, bár ez paradoxonnak tűnhet, éppenséggel ez a tevékenysége arra utal, hogy politikai mozgalomban aligha vehetett részt ebben az időszakban. E sorok írójának véleménye szerint szervezkedésre, a gerillamozgalomban való aktív részvételre egész egyszerűen nem maradt ideje, mivel ennél gyakorlatiasabb tevékenységgel, a menekültek bújtatásával volt elfoglalva. Egyébként: a két tevékenység mélyebb megfontolásból is ellentétes: ha az egyik tevékenység a hatóság tudomására jut, az a másik csoportot is veszélybe sodorhatja; ilyen kockázatot nem valószínű, hogy vállalt Madách, s mivel a bújtatás "ádva volt", ezért a gerillamozgalomban való részvételre (főltehetően) már csak a bújtatott személyekre való tekintettel sem vállalkozott. Ugyanakkor *Spáczay Hedvig* kutatásai azt bizonyítják, hogy ha aktívan nem is vett részt a gerillamozgalomban, minden bizonnyal tudomása volt róla, s az abban résztvevőkkel kapcsolatban állt.

Madách Imre tehát a fegyverletétel után

rövidebb-hosszabb időre menedéket nyújtott néhány személynek. Rákóczy János az utolsó, talán hosszabb időszakon át bújtatott személy volt, akinek bújtatását logikai összefüggésbe szokás hozni Madách és Bory letartóztatásával.

Madách Imre egész életén át titkolózott - titkolózni kényszerült - Rákóczy János és mások rejtegetésével, s egyáltalán a szabadságharcral összefüggő tevékenységével kapcsolatban. "Szerette a vitatkozászerű eszmecsere, amelybe azonban a politikát és nejtét soha nem keverte. Még fogságáról is csak érintőleg és tréfálkozva emlékezett meg."⁵³ Mások: barátai, rokonai, ismerősei is erre kényszerültek. S mire az első visszaemlékezések elkészültek, az információk egy része elveszett, másik része sajátosan torzult, módosult. Igazán pontos, minden részletet jól megvilágító választ a jelen tanulmány címében feltett kérdésre lehet, hogy sohasem kapunk. De pontosítani ismereteinket talán még nem késő; erre tett szerény kísérlet volt ez az írás.

Jegyzetek

1. Leblancné Kelemen Mária: Madách Imre-dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban. Salgótarján, 1984. 154., 201.
2. Radó György: Madách Imre életrajzi krónika. Salgótarján, 1987. 155.
3. Belitzky János: Adatok Madách Imre 1849. évi Nógrád megyei közigazgatási tevékenységéhez. Palócföld 1971/4. 54-55.
4. Mikszáth Kálmán összes művei 2. (Kritikai kiadás) Bp. 1956. 398-399.
5. Brankovics György: A mi hőseink. Bp. 1883.
6. Nógrád megyei Levéltár. XIII. 1. A Bory-Madách család iratai. Harsányi Zsolt levelezése.
7. Pongrácz Lajos: Ki-

vonatok Hontvármegye jegyzőkönyveiből 1848-1849- és 1861-ről. I. füzet. Selmecbánya, 1890. II. füzet. Ipolyság, 1891. 8. Brankovics György: i.m.27. 9. Pongrácz Lajos: i.m. I.18. 10. Pongrácz Lajos: i.m. I.52. 11. Pongrácz Lajos: i.m. I.48.,49. 12. Pongrácz Lajos: i.m. II.12. 13. Pongrácz Lajos: i.m. II.16. 14. Gyürky Antal: 54 év Hontvármegye történetéből I. Vác 1874. 304. 15. Balogh Károly: Gyermekkorom emlékei. Petőfi Irodalmi Múzeum. Kézirattár V-an. V./4306. 16. Brankovics: i.m. 77-78. 17. K.G.: Madách és Haynau. Alkotmány 1908/297. 1-3. 18. Ezúton mondok köszönetet ükunokájának, Grosschmid Péternek, aki az útlevelet megmutatta, s ezzel az eddig nem ismert dokumentummal a jelen tanulmány megírásához komoly ösztönzést adott. 19. Czeglédi Imre: Adalékok a Madách-család tragédiájához. Békési Élet 1977/1. 90-97. 20. Czeglédi Imre: i.m. 97. 21. Leblanc Zsoltné: Újabb dokumentumok Madách élettörténetéhez. In. Nógrád megyei Múzeumi Közlemények. 1973/19. 70. 22. Pesti Napló. 1850. júl. 4. 23. Pesti Napló. 1850. júl. 6. 24. Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal XI. Pest 1865. 113. 25. Hadtörténelmi Levéltár. Abszolútizmuskori iratok. Rendőrségi nyilvántartási lapok (megbízhatatlanok). Ezúton mondok köszönetet Lenkeffy Ferencnek, aki a Hadtörténelmi Levéltárban való kutatást segítette. 26. Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Bp. 1987. 325. 27. Kozma György: Az 1848-49-iki magyar szabadságharc szereplőinek lexikona V. 201. OSzK Kézirattára. Fol.Hung. 2092/5. 28. Harsányi Zsolt: Ember küzdj! Bp. 1942. (IV.kiad.) II. 162-165. 29. Szinyeyi József: Magyar írók élete és munkái. VII. Bp. 1900. 364-365. 30. Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal VI. Pest 1860. 239. 31. Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848/49. évi szabadságharc után haditörvényszéktől elítélt egyének névsora. Kubicza Pál nevét a jegyzék nem tartalmazza, Kubicza Jánosét azonban igen: 59. old. 1112. bejegyzés. 32. Hadtörténelmi Levél-

tár. Pesti Kriegsgericht 1850-1/392. 19. csomó. Kubicza Pál képviselő vizsgálati anyagának felterjesztése a pesti hadbírósnak. Pest, 1850. júl. 31. 33. Hadtörténelmi Levéltár. Abszolútizmuskori iratok. Rendőrségi nyilvántartási lapok (megbízhatatlanok). 34. Hadtörténelmi Levéltár. Pesti Kriegsgericht 1850-8/146. 33 csomó. 35. Harsányi Zsolt: i.m. II. 165-169. 36. Nógrád megyei Levéltár. XIII. 1. A Bory-Madách család iratai. Harsányi Zsolt levelezése. 48. levél. 37. Jókai Mór: Az én életem regénye. Bp. 1912. 276-279. 38. Vadnay Károly: Irodalmi emlékek. Bp. 1905. 363-375. (Jókai Tardonán) 39. Bérczy Károly: i.m. 212. 40. Pál F. János: Madách hazai útlevelei. Magyar Nemzet 1964. aug. 30. 10. 41. Radó György: Madách Imre életrajzi krónika. Salgótarján, 1987. 165-166. 42. Rákóczy Aladár már idézett levele Harsányi Zsolthoz (lásd: 36. jegyzet). 43. Varga János (szerk.): Frideczky Lajos memoárja. Salgótarján, 1988. 56. 44. Petőfi Irodalmi Múzeum. Kézirattár. V-an. V. 2626/1-2. (Az útleveleket Pál F. János ajándékozta a Kézirattárnak.) 45. Rudnay Józsefné Veres Szilárda: Emlékeim 1847-1917. Bp. é.n.25. 46. Radó György: i.m. 166. 47. Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. Bp. 1900. 428-429., Halász Gábor: Madách Imre összes művei. Bp. 1942. II. 1140-1141., OSzK Kézirattára. Analekta 3844. A pesti cs.k. hadi törvényszék idéző- és bizonyoságlevele Madách Imre számára. 48. Pál F. János írása szerint a második útlevel kiállításának dátuma 1852. május 15. Valójában az útlevelben május 14-i dátum áll. 49. Leblancné Kelemen Mária: Madách Imre-dokumentumok a Nógrád megyei levéltárban. Salgótarján, 1984. 197. 50. Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848/49. évi szabadságharc után haditörvényszéktől elítélt egyének névsora. 30.old. 565. bejegyzés. Eszerint: Frater Pál 42 éves Nógrád megyei alispán, Pesten 1850 júliusában több havi fogság után felmentetett. 51. Jókai Mór: i.m. 277. 52. Pongrácz Lajos: i.m. I. 57., továbbá: II. 15. 53. Becker Hugó: Madách Imre életrajza. Magyar Szemle 1899/33. 387.